

ALBA HERRERO GARCÉS

En una casa. Notes sobre feina de la llar i cures a través del procés d'una exposició

Dones treballant, n'hi ha hagut sempre, així començaven moltes de les converses que precedien les entrevistes que vam fer Ana Penyas i jo durant els mesos d'abril de 2021 i març de 2022 per a l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures», concebuda específicament per a la Galeria 3 de l'Institut Valencià d'Art Modern (IVAM) i que va estar exposada entre els mesos de novembre de 2022 i abril de 2023. La invitació que ens feia Nuria Enguita, directora de l'IVAM, era una invitació oberta respecte al tema, on allò que posava en relleu —allò a què ens convidava des d'un atreviment genuí— era el fet que ambdues treballarem juntes i generarem una proposta a partir de l'entrecreuament de les nostres disciplines. Ana Penyas és il·lustradora i artista visual, jo antropòloga i investigadora social, les dues érem amigues des de feia temps i compartíem una sensibilitat, una mirada comuna, però la proposta era per a nosaltres tot un repte, que ens evidenciava el vertigen, però també la il·lusió i la curiositat d'explorar les nostres disciplines en relació amb l'altra i les noves possibilitats que això ens permetia.

«En una casa» era/és, per tant, una proposta de caràcter híbrid entre la narració gràfica i la investigació social, entre l'escolta atenta i la cura dels relats en primera persona i la complicitat poètica amb què la il·lustració dialoga amb aquests. El focus requeia en les formes remunerades de la feina de la llar i les cures, aquelles que tenen lloc fora de la casa pròpia, en un espai —d'entrada almenys— aliè.

Alba Herrero Garcés és antropòloga social, professora a la Universitat de València i creadora, juntament amb la il·lustradora Ana Penyas, de l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures» que es va fer a l'IVAM (2022-2023)

Per a nosaltres centrar-nos en les formes remunerades d'aquesta feina suposava un punt de mira privilegiat des del qual analitzar i qüestionar les dinàmiques econòmiques i territorials, els estereotips de gènere, de procedència, d'edat i de classe. Va ser una exposició, una publicació i un fanzín i a través de cadascun dels formats plantejàvem una aproximació íntima i política a l'anàlisi de les relacions socials i de poder que hi ha en cada moment. Una relectura oberta sobre l'organització social de les cures, sobre les trajectòries de l'organització col·lectiva i de reivindicació de drets i condicions de treball dignes i sobre les configuracions familiars i les motivacions i expectatives de vida de les persones que fan la feina i les que la reben. En una casa és també l'espai on s'exerceix aquesta feina, i era la resposta que moltes treballadores de la llar donaven en els anys setanta quan els preguntaven on treballaven (Gómez Ruiz, 1976).

Tal com apunta Silvia Federici «és important reconèixer que quan parlem de feina domèstica no estem parlant d'una ocupació com qualsevol altra, sinó que ens ocupa la manipulació més perversa i la violència més subtil que el capitalisme ha perpetrat mai contra qualsevol segment de la classe obrera» (2013). En aquest sentit, Mari Luz Esteban (2017) planteja i alerta sobre com la centralitat actual del concepte de les cures pot comportar riscos, tant pel que fa al sobredimensionament del terme com a la sentimentalització de la mirada feminista. Uns riscos relacionats amb la hipertròfia de la dimensió emocional i afectiva associada a les cures que, considera, podria portar a considerar l'emocional com la característica definidora d'aquesta feina, i com això perpetuaria l'associació d'aquest àmbit amb «allò femení». Des d'aquest punt de vista ens semblava important traçar una genealogia sobre les condicions materials, simbòliques, socials i polítiques en les quals aquesta feina s'ha dut a terme en l'últim segle. Posar el focus en les formes remunerades d'aquesta feina ens obliga a defugir d'imatges bucòliques i idealitzades, ens obliga a revisar i qüestionar privilegis i escapar d'essencialismes.

Les diferents formes en què ha sigut anomenat —serventa, empleada de la llar, treballadora de llar—, a més, revelen transformacions vinculades al model de dona, les configuracions familiars i les relacions de poder o l'estructura social en general. Cada terme planteja implicacions i lectures polítiques i de classe concretes (De Dios Fernández, 2018). El terme *serventa* —vinculat al model de societat del nacionalcatolicisme i àmpliament utilitzat en la primera etapa del franquisme— emfatitza la diferenciació social entre els grups susceptibles de ser servits i els servents. En el cas valencià, «anar a servir» o «estar en amo» expliciten la relació jeràrquica, desigual i fins i tot de pertinença que s'assumia en aquesta feina. Aquest terme, tal com descriu Eider de Dios Fernández (2018), també té a veure, en primer lloc, amb

la fam de qui va perdre la guerra i, més endavant, amb els rogles en eixir de missa de finals dels anys cinquanta, on tenien origen les primeres organitzacions de les treballadores de la llar, junt amb la Joventut Obrera Cristiana (JOC).

A partir dels anys seixanta apareix el terme *empleada de la llar* com a símbol de la societat tecnocràtica i *desarrollista* franquista, de l'èxode rural, del canvi respecte al model de dona i les reivindicacions d'ocupació femenina. Amb el nom canvien també les causes i les dinàmiques, ja no es tracta d'una manera de fugir de la misèria, sinó d'una estratègia de desenvolupament personal i professional (De Dios Fernández, 2018). Aquesta lògica es troba també darrere de les migracions d'aquests anys a països europeus com Suïssa, Alemanya, Bèlgica, França o els Països Baixos. En el cas de les dones la feina de la llar i les cures era una de les principals ocupacions possibles, també en aquests casos.¹

Els anys huitanta i noranta coincideixen amb la desindustrialització, la incorporació massiva de les dones a la feina formal, amb l'aprovació de la llei del divorci i amb una major influència del moviment feminista. Es tracta de qüestions que van inferir en el model de dona i, per tant, de família. En molts casos també van estructurar les possibilitats laborals de les dones, bé per la dificultat de dedicar-se a la que havia sigut la feina de moltes en el cas de la desindustrialització, bé per trobar en la feina de la llar i les cures la manera de poder atrevir-se amb la possibilitat del divorci, tant econòmicament com en l'àmbit de la conciliació. Amb la incorporació de les dones a la feina formal, fora de la llar, esdevingueren canvis en l'organització familiar i en les economies de moltes famílies que passaven de tindre un salari a tindre'n dos, el que va afavorir el creixement de la societat de classe mitjana (Frazer, 2020). El nou model familiar resolva les necessitats de feina de la llar i de cura que fins al moment havien assumit les dones de la unitat familiar —i que continuaven assumint en gran mesura i de manera desigual respecte als homes de la mateixa unitat— mitjançant la generalització de la contractació d'aquesta feina a dones de fora de la unitat familiar. Això, que fins llavors havia sigut exclusiu de les classes altes, passava a formar part de l'organització de nombroses famílies, encara

¹ Malgrat haver passat desapercebut en els relats hegemònic, tal com apunta Bruno Tur, també en aquestes migracions hi havia, de manera indirecta, un component polític. Encara que el motiu principal per migrar fos econòmic i/o de noves expectatives professionals i personal, l'argument econòmic amagava moltes de les conseqüències de la repressió franquista. Sovint, les persones que migraven eren filles i fills de famílies represaliades durant la guerra i la postguerra, famílies que, de manera indirecta, n'havien vist afectada l'economia i on l'estratègia del silenci com a model de supervivència amagava a les generacions següents les causes d'aquestes migracions (Tur, 2009)

que en intensitats i freqüències diferents segons les economies. La feina de la llar i de les cures era, per tant, externalitzada i s'estenia el format de feina per hores, on les treballadores de la llar havien de combinar diverses cases al llarg del dia i/o la setmana. Però continuava sent una feina invisibilitzada i amb freqüència poc valorada, tant pel que fa a la seua informalitat econòmica —la major part d'aquesta feina esdevenia dins de l'economia submergida— com per tindre lloc en l'espai íntim i privat de les famílies (De Dios Fernández, 2018). Al mateix temps, van ser anys intensos quant a la lluita dels col·lectius de treballadores de la llar per unes condicions de treball dignes.²

Recentment, l'envelliment de la població, l'arribada de dones migrants a partir de la dècada dels noranta i les condicions de precarietat i vulnerabilitat a què les sotmet la llei d'estrangeria, han suposat un punt d'inflexió en l'anàlisi de la feina de la llar i de cura i de les relacions i les dinàmiques socials, econòmiques i polítiques a escala global. Des d'aleshores, s'han intensificat el que s'ha anomenat dinàmiques de neocolonització i extractivisme en un context de «crisi de les cures» —especialment en els països enriquits— i globalització/mundialització de les cures com a resposta a aquesta crisi (Pérez Orozco, 2006). La contractació —en gran manera dins de l'economia informal— de dones migrants per a la feina de la llar i les cures en aquest context, reproduceix, sovint, un model basat en pràctiques (neo)servilistes, on l'imaginari servil i les condicions desiguals dificulten la professionalització, el reconeixement de la feina i les condicions dignes i justes per fer-ho (Castelló-Santamaría, 2009). Un dels exemples en què més clarament podem identificar aquestes lògiques és al subrègim d'interna, el qual es trobava en plena recessió als anys huitanta, abans de la feminització de les migracions vinculades a les cures. Ara ha reaparegut amb intensitat, i en molts casos ha adoptat lògiques (neo)servilistes vinculades a situacions de forta explotació laboral i vulneració de drets (Castelló-Santamaría, 2009; Herrero-Garcés, 2022).

Fins ara, aquest fenomen d'externalització, mitjançant el qual una gran part de la feina de la llar i les cures el duu a terme una persona externa al nucli familiar, en

² En aquests anys es va fundar la primera associació de treballadores de la llar, l'Associació de Treballadores de la Llar de Bizkaia. Malgrat que la lluita dels diferents col·lectius de treballadores de la llar venia d'anys enrere, en aquests moments es produeix un gir i passa de vincular-se al moviment sindical a fer-ho amb el moviment feminista. A València feia temps que es reunia un col·lectiu de treballadores vinculades a Comissions Obreres, a parròquies de barri o pobles pròxims, i altres independents. L'any 1978, treballadores de la llar de València, van protagonitzar un tancament i una vaga de fam en església de Sant Martí, al carrer de Sant Vicent, per la mort d'una treballadora mentre netejava els vidres

lloc de qüestionar la divisió sexual del treball, la reproduïx (Castelló-Santamaría, 2009). La participació de les dones en el mercat laboral formal en una suposada igualtat de condicions i els canvis en l'organització familiar que això ha suposat, s'ha resolt en gran manera a través de la salarització i externalització de les cures, a falta de polítiques públiques que apel·len a la transformació de l'organització social d'aquests (Herrero-Garcés, 2022). En l'actual organització social de les cures hi ha una transferència de la domesticitat i de la idiosincràsia familiar al mercat, sense qüestionar ni transformar la divisió sexual del treball (Castelló-Santamaría, 2009). En aquest sentit, podríem dir que l'estat és còmplice d'aquest fenomen de dues maneres: en primer lloc, mitjançant aquesta absència de polítiques públiques vinculades a l'organització social de la cura i la democratització d'aquesta; en segon, a través de la llei d'estrangeria i la legislació laboral que regula, encara hui, la feina de la llar i les cures en desigualtat de condicions respecte a altres feines.³ Mitjançant la llei d'estrangeria i la legislació laboral, s'aconsegueix abaratir la feina de la llar i de les cures, migrant i precari, i es fa assequible per a la classe mitjana (Rodríguez-López, 2022). En aquest procés, molt sovint, les dones de classe mitjana apareixen com les grans beneficiades de la situació, en termes d'ascens social i adquisició de temps. No obstant això, aquesta lectura, parcial, desplaça del focus els homes i les institucions públiques que són en realitat els qui més benefici obtenen, les institucions retenint la despesa en serveis per a l'organització social de les cures, i els homes, reproduint la seua posició de poder que el desresponsabilitza de la gestió dels assumptes de la llar i familiars (Castelló-Santamaría, 2009). L'estat, a través de les institucions públiques vinculades a l'organització social de les cures i els marcs normatius que estructurin la situació actual, alimenta una situació de desigualtat i familiarisme mercantilitzat, ja que la situació actual fa que la possibilitat de cura depenga primordialment de les possibilitats econòmiques de cada unitat familiar o convivencial, un fet que constitueix, per tant, estratègies i/o solucions individualitzades i precàries que no alteren les estructures públiques ni comunitàries de provisió de cura i/o benestar (Ezquerria i Mansilla, 2028; Herrero-Garcés, 2022).

³ Després d'anys d'intensa lluita, el 9 de juny de 2022 es va ratificar al Congrés dels Diputats el Conveni 189 de l'Organització Mundial del Treball, que hauria d'igualar els drets del sector de la feina de la llar i les cures als de la resta de sectors laborals. Encara que es, sense dubte, un pas important i absolutament imprescindible, molts col·lectius de la llar continuen denunciant que encara és insuficient. D'una banda per no recollir la retroactivitat de les mesures, especialment pel que fa a l'atur, després d'anys de condicions desiguals. D'altra, perquè mentre els canvis laborals no vagen acompanyats d'una reforma de la llei d'estrangeria, aquests seran sempre incomplets

En aquest sentit, els col·lectius de treballadores de la llar i de les cures ens recorden constantment que els drets de cura d'unes persones mai haurien de ser a costa dels drets i les condicions laborals i vital d'altres. Denuncien també que la possibilitat de ser cuidades no deuria ser un privilegi (Herrero-Garcés, 2022). Reivindiquen, com feren les treballadores de la llar anys enrere, l'abolició del règim d'interna i una regulació real —amb un compliment també real— de les jornades laborals, de manera coherent amb el context actual.

El treball de camp es va dissenyar a partir de diferents tècniques qualitatives, pròpies d'una investigació de tall etnogràfic, que ens permetia aproximar-nos i aprofundir en els discursos, les emocions, les percepcions, les subjectivitats i les representacions de les persones vinculades a una realitat concreta. En aquest cas, les diferents tècniques es van definir des de la necessitat de permetre una flexibilitat metodològica oberta a l'escolta i a la permeabilitat del mateix procés d'investigació. En total, es van fer 23 entrevistes a 35 dones (encara que n'han sigut moltes més amb qui vam mantindre converses informals), nascudes entre 1930 i 1997, de diferents procedències i classes socials. Elles són: Carmen C., Pepa C., Isabel U., Cándida A., Catalina S., Mari Carmen B., Rosario S., Amparín R., M. Ángeles S., Amparo H., Carmen M., Pilar S., Pilar G., María Amparo F., M. Carmen J., Arabella L., Paqui A., Pura B., Maribel C., La Gazpacha, Valentina D., Pepa G., Cristina C., Amparo M., Pili G., Carmen G. Q., Mari G. Q., Amparo E., Paqui G. Q., Severina I., Ana D., Marcela B., Emy M., Lichi D. i Gala C. No podem perdre de vista que tot fenomen depèn de la problematització i el qüestionament de la realitat que s'aborda, i aquesta està condicionada pel posicionament de qui investiga/crea. En aquest cas, el nostre punt de partida tenia a veure en un espai intermedi entre plantejaments teòrics, pràctiques quotidianes i privilegis. Uns privilegis que tenien a veure amb formar part del paisatge social de la classe mitjana i amb l'experiència encarnada de les famílies ocupadores i no de les empleades, totalment travessat, alhora, per un posicionament epistemològic feminista i crític que ens obligava —ens obliga— a revisar aquest lloc constantment. És per això que, malgrat la centralitat i el protagonisme de les treballadores de llar i les cures, ens semblava imprescindible que el relat coral que plantejava la investigació generara un diàleg entre les treballadores i les ocupadores. Un diàleg que ens permetera entendre els canvis esdevinguts en els últims noranta anys, posant al centre les experiències de vida de les treballadores de la llar i de les cures al llarg del temps, per poder aproximar-nos a una realitat complexa, però que recollira també els discursos, les maneres d'anomenar i de justificar de les classes altes, menys presents, menys interrogades per la investigació social. Un diàleg que ens aproxima a les

lògiques familiars i personals que hi ha al darrere de l'abast del fenomen d'externalització i salarització de la classe mitjana, que tracta de defugir de l'autocomplaença i que vol denunciar la insostenibilitat de la desigualtat (Herrero-Garcés, 2022).

Una vegada fet el treball de camp, jo m'encarregava de l'anàlisi dels discursos, la categorització i el buidatge, i Ana Penyas transformava en imatges tot allò que aflorava de les entrevistes i també de les lectures i de l'arxiu amb què completàvem el conjunt del treball de camp. L'arxiu va tindre un pes ben important en el conjunt del procés i també de l'exposició mateixa. Constituïa per a nosaltres una capa més, una nova dimensió que ens permetia guanyar profunditat en l'anàlisi dels canvis, es comportava com un fil conductor, com un esquelet, com una àncora o com un detonant de la memòria, des dels quals atendre els estereotips i les representacions que es donen en cada temps. A través de documents vinculats a la cultura popular, premsa, documents legals, llibres, fanzins, programes de televisió, pel·lícules i/o fotografies personals podíem observar els canvis socials esdevinguts.

«En una casa» va donar com a resultat una exposició, una publicació i un fanzín⁴ que formava part tant de l'exposició com de la publicació, però que constituïa una part independent al mateix temps. Cadascun dels formats permetia lectures complementàries, on les possibilitats quedaven obertes. L'exposició estava organitzada temporalment, en blocs que anaven des de principis del segle XX fins a l'actualitat, una línia del temps en la qual les històries de vida i les diferents situacions avancen segons l'esdevenir històric i social. Cada bloc presentava una estructura compartida amb la resta: un gest pintat a la paret d'Ana Penyas que tenia a veure amb cada moment —unes mans mentre recorrien una tela, un fragment d'un cos agenollat netejant el terra, l'èxode rural, unes mans que llaven un cos envellit...—; un dispositiu amb fragments de les entrevistes corresponents a cada bloc; les il·lustracions d'Ana Penyas i una selecció de documents que conformaven l'arxiu. Una proposta en la qual el poètic s'entrecrua i juxtaposa amb l'arxiu. Un dibuix que parteix del *collage* i la imatge fotogràfica per a proposar-hi significats nous que el desprenen de la representació naturalista. Ací, les experiències de vida i la ficció s'entremescelen per a construir imatges capaces de representar les contradiccions, els silencis i el que és invisible. Allò del que no es parla, però que queda dit entre línies i que el dibuix ens permet tornar a traure a la llum i sacsejar els imaginaris i estereotips entorn del subjecte de la treballadora de llar.

⁴ El fanzín formava part de l'exposició, i les persones que la visitaven podien emportar-se'n un exemplar. També formava part de l'exposició i es pot descarregar gratuïtament en la pàgina web de l'IVAM: <<https://ivam.es/es/exposiciones/en-una-casa/>>

Fotografies de l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures», Institut Valencià d'Art Modern.

El caràcter híbrid del projecte tenia a veure amb l'exercici d'entrecreuar les disciplines, de permetre, des de la cura i la complicitat, un vincle entre l'escolta atenta de la investigació social i la poètica de la narració gràfica. Imatges i discursos que buscaven ampliar la memòria col·lectiva a través del relat coral, on les subjectivitats de la multiplicitat de les experiències de vida ens permetien ampliar les lectures possibles de la realitat, trencar les imatges estereotipades, deixar espai per a les emocions i les contradiccions. A través d'aquest vincle i de la pràctica genealògica s'hi plantejava una relectura oberta sobre la capacitat que tenen les imatges, en aquest cas en relació amb els relats i les experiències en primera persona, per trasllatar, qüestionar i/o repensar els imaginaris, per afinar i ampliar la mirada crítica sobre el passat, sobre les trajectòries de lluita i organització col·lectiva i per preguntar-nos per futurs desitjats (Soto-Calderón, 2022).

En el cas de la feina de la llar i les cures les imatges tenen un pes central, tant per aquells moments en què són protagonistes i les maneres en què ho són com pels moments en què les imatges desapareixen i els silencis i/o els desplaçaments que acompanyen aquesta absència són allò central. A través del cinema podem entreveure alguns dels canvis socials, polítics i culturals vinculats als canvis en el model de dona i la relació i les representacions amb la feina de la llar. En els anys seixanta les treballadores de la llar estaven —podríem dir—, hiperrepresentades en el que es va anomenar «cine de chachas». En les pel·lícules d'aquests anys es mostrava la importància del fenomen vinculat a l'èxode rural i l'assignació de les dones a la feina de la llar com a opció laboral principal. Al mateix temps s'hi abordaven les relacions entre ocupadores i treballadores, les tensions i les representacions d'ambdues en clau d'humor. En els anys noranta apareixen sèries com *Médico de familia* o, més tard *Siete vidas* i posteriorment *Aida*, que mostren el canvi de model tant pel que fa a les treballadores —apareixen les treballadores per hores— com per les famílies ocupadores, on les classes mitjanes s'hi fan protagonistes. Anys després la figura de les treballadores de la llar i la seua relació amb les persones ocupadores desapareix de les pantalles fins fa poc, quan reapareix des d'una mirada crítica, que canvia el focus i qüestiona els relats hegemònics, en pel·lícules com *Libertad*. El cinema o les sèries, com a producte cultural, poden presentar múltiples lectures per a diferents grups socials. En molts dels exemples esmentats, malgrat construir-se personatges des de la caricatura i els estereotips, també poden subvertir les expectatives de gènere en encarnar actituds fora d'allò que s'espera des dels rols més convencionals. Però en qualsevol cas el fet de tindre referents permet dur a terme l'exercici d'identificació o no amb aquests, de reconeixement col·lectiu i de pertinença o de distància crítica i, en molts casos, qüestionament d'aquests (De Dios Fernández, 2018; Herrero-Garcés, 2022).

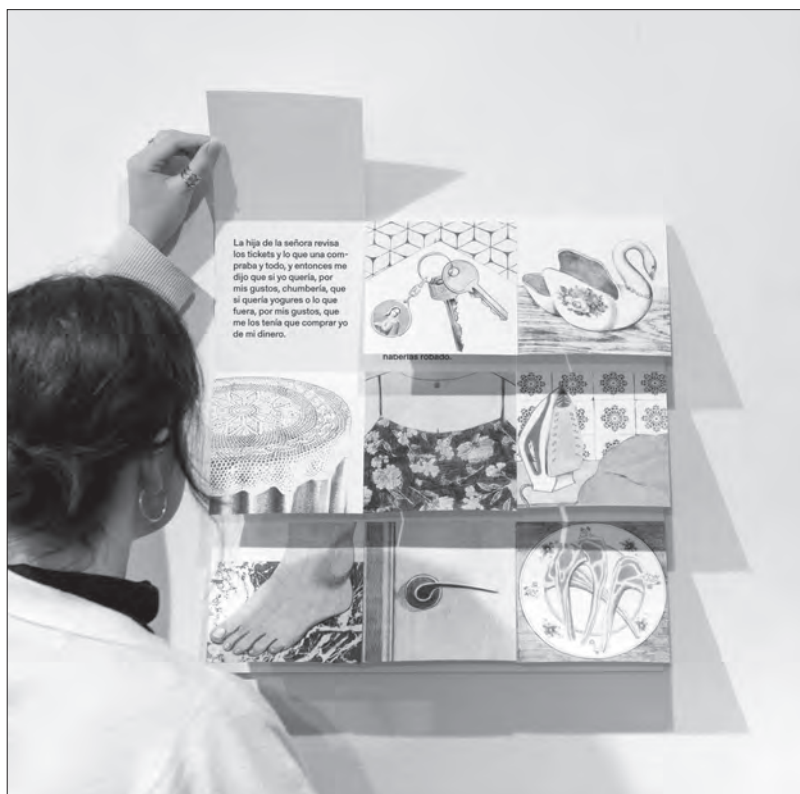
Generar noves iconografies polititzades, crítiques i/o encarnades que puguin qüestionar les imatges imposades o l'absència d'imatges era per a nosaltres, sense saber-ho de manera conscient, un imperatiu. Imatges que se sostenen en relats i experiències de vida i que ens obliguen, de manera rabiosa, a sacsejar-nos els prejudicis i, amb això, plantegen lectures obertes, múltiples, no dirigides, ambivalents, contradictòries inclús. En aquest sentit, el joc que permet la poètica de les imatges convida a l'amplitud de significats, a les interpretacions lligades a les emocions. Els àudios actuen ací com una capa més, una lectura possible més des de la qual acostar-nos a una realitat concreta. Aquest joc d'ambivalències, emocions, contradiccions i possibilitats el trobem en diverses imatges com *Las vacaciones* o *Yogur de fresa*. En la primera, pertanyent al bloc dels anys seixanta i setanta, apareixen dues dones vestides amb uniforme amb el penyal d'Ifac al fons. El títol de l'obra, *Las vacaciones*, en contraposició a la imatge de les dones treballant, connecta, sovint, amb la duresa de la feina i la desigualtat. Totes aquestes qüestions formen o poden formar part d'aquesta imatge, però n'hi ha més. Pilar S., una de les dones entrevistades i que protagonitza l'àudio que acompanya aquesta imatge, parla de l'emoció i la bellesa que va sentir quan va conèixer Calp, parla dels colors de la terra i de la mar, de la importància que per a ella va tindre descobrir aquest i altres llocs gràcies a aquesta feina.

Las vacaciones, Ana Penyas, obra de l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures», Institut Valencià d'Art Modern.

En el verano nos íbamos dos veces a Calpe, y eso ya fue el enamorarme de Valencia para mi vida. [...] Allí a las diez, cuando terminaba de desayunar ella, me bajaba para la playa y hasta la una, o sea que veas tú, yo no puedo contar nada malo de... Lo que sí que sé es que todo el mundo no estaba igual. [...] Calpe no tiene nada que ver ahora. Entonces no había nada edificado, nada. En Benidorm sí, pero en Calpe nada edificado. Entonces así, el peñón y todo el mar azul, reflejándose el sol en todo el agua. Mira, se me pone la carne de gallina aún. Me subí para arriba... Una emoción, una cosa, fue algo impresionante, de verdad, de verdad, una cosa preciosa. (Pilar S.)

En *Yogur de fresa*, en canvi, trobem nou imatges en aparença quotidianes i innocents, darrere de les quals s'amaguen situacions d'humiliació i/o vulneració de drets. Un iogurt de maduixa, unes claus, uns figura de porcellana, una taula braser, un pit de dona, una planxa, un peu, una porta i unes xulles són les imatges que es poden alçar per tal de llegir els relats que hi ha al darrere de cadascuna d'aquestes.

Fotografia de l'obra *Yogur de fresa*, Ana Penyas, de l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures», Institut Valencià d'Art Modern.

Patio de Colón o *El mercado* juguen amb la poètica d'allò quotidià, allò que té a veure amb les vivències íntimes, identitàries i/o de classe i que poden apel·lar a la col·lectivitat. En el cas de *Patio de Colón* hi ha un doble joc, d'una banda, quins i com són els espais de les treballadores i de les famílies dins de les cases mateixes; d'altra, hi ha una lectura que implica allò que té a veure amb els patis de llums, com a espai propi i compartit per la classe que conformen les treballadores de la llar.

Fotografia de l'obra *Patio de Colón*, Ana Penyas, de l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures», Institut Valencià d'Art Modern.

El mercado planteja el mercat com espai de socialització on compartir i saber les unes de les altres i on apareixien moltes denúncies íntimes enfront de situacions i tractes d'humiliació o abús.

Toda la calle Colón llena de cocineras. [...] Además unos cantares... Porque ahí eran muchas de Aragón, y unos cantares por los deslunares... [...] Estaban limpiando y se cantaba jotas y el relicario, era una alegría, no se oía la radio, eran las chicas cantando. Pues toda la calle Colón era de cocineras hasta el mercado de Colón [...] «El día que nació yo, qué planeta reinaría» [...] esa la cantaban mucho, y jotas aragonesas, ya te digo que muchas jotas aragonesas, porque eran de Teruel y de... De Teruel, más que de Zaragoza, de Teruel. [...] Y esas canciones de eso, de la Concha Piquer y todo eso, las cantaba muy bien, sí. Todo el día estaba cantando, pero es que por los deslunados, que era un deslunado grandísimo que daba a la calle Hernán Cortés, bueno, todo, un deslunado grandísimo, grandísimo, se oía todo el día cantar. (Pilar S.)

Fotografia de l'obra *El mercado*, Ana Penyas, de l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures», Institut Valencià d'Art Modern.

Finalment, hi ha peces, com *Ley de extranjería*, que responen a la capacitat que tenen les imatges de contestar a la multiplicitat dels relats sense caure en simplificacions, tot atenent la contundència dels relats que es repeteixen amb matisos i particularitat, però també en llocs comuns relacionats amb les diferents formes de la violència institucional i estructural que pateixen actualment les dones migrants.

Fotografia de l'obra *Ley de extranjería*, Ana Penyas, de l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures», Institut Valencià d'Art Modern.

L'entrecreuament entre disciplines i capes ens permetia també qüestionar les imatges, les formes i les representacions, buscava desestabilitzar imatges hegemòniques i permetre'ns espai d'allò que està per vindre, per a futurs possibles i desitjables. La presència o absència d'imatges no és lineal ni homogènia, sinó múltiple (Soto-Calderón, 2022). La pràctica genealògica apareixia ací com a exercici de recuperació de memòries, lluites i contradiccions, per a endinsar-nos, com deia, en quin és el paper polític que juga la nostra capacitat de formar imatges. Volíem explorar i invocar amb totes aquestes capes i lectures possibles imatges i memòries de la cura que possibiliten altres maneres de dur-la a terme. En un joc de lectures i capes que, com planteja Andrea Soto-Calderón (2022), vol convidar a descolonitzar l'imaginari.

La realització del fanzín *Derechos y dignidad. Trabajadoras del hogar y los cuidados*, era des d'aquest plantejament, una necessitat crucial, per tal d'aprofundir en la necessitat d'un coneixement situat, a partir de la creació d'imatges i relats col·lectius i encarnats, per un grup de treballadores de la llar i les cures, que ens servisquen de ferramenta des de la qual qüestionar allò que veiem i allò que no. La finalitat d'aquest exercici era, per tant, agitar allò que pensem que sabem, espolsar-nos els prejudicis i desconeixements i trastocar pensaments i pràctiques, al voltant de la feina de la llar i les cures, de qui el llegira (Herrero-Garcés, 2022). L'elecció del format fanzín tenia a veure amb la seua tradició i vinculació amb les lluites i les reivindicacions polítiques de diferents col·lectius i moviments socials. També amb la facilitat per a imprimir-se i reproduir-se de manera senzilla i econòmica i amb això incitar a l'apropiació i difusió d'aquest per part dels col·lectius o de les persones interessades de manera independent i autònoma. Fet i fet, ens interessava com a lloc d'experimentació i de joc que permet desdibuixar les fronteres entre el que és o no és art, la qual cosa està ben feta o mal feta, un lloc en el qual permetre noves imatges, codis i relats (Herrero-Garcés, 2022).

Entrecreuar disciplines implica també entrecreuar sentits i sensibilitats i amb això, tractar almenys de multiplicar els sentits, les possibilitats que es donen entre la mirada en trànsit amb l'escolta. La irrupció de les veus protagonistes i amb massa freqüència desplaçades ha d'implicar una reconfiguració de les certeses (Soto-Calderón, 2022). A través d'aquest entrecreuament entre narració gràfica i relat coral, polièdric, ens preguntem, en un moment en què darrere de les cures apareixen noves pràctiques de violència, com podem pensar l'organització social de les cures reelaborant les estructures de poder.

És absolutament urgent visibilitzar els cossos i les condicions materials en les quals la feina de la llar i de les cures es du a terme actualment. No podem perdre de vista la simbiosi actual que es dona entre la legislació laboral i les polítiques migratòries i com, d'aquesta manera, mentre no es regularitze la situació de les persones migrants, aquesta simbiosi permetrà que es vulneren violentament els drets humans, més encara en àmbits com la feina de la llar on la intimitat de la casa pot convertir-se en un amagatall de violències i abusos. Els col·lectius de treballadores de la llar ens conviden a revisar críticament els nostres privilegis, les nostres pràctiques quotidianes i acompanyar-les en una lluita que també és nostra, perquè és una lluita per una organització social de les cures transformadora, digna i col·lectiva. Una lluita que vol fer trontollar les estructures i les lògiques heteropatriarcal i neoliberals actuals. ◀

Derechos y dignidad

Trabajadoras del hogar y los cuidados

Fanzín *Derechos y dignidad. Trabajadoras del hogar y los cuidados*. Fet per: Arabella Lozada Jaramillo, Isabel, Joana Martins, Laura Esther Liberio Alaua, Liz Alicia Díaz Ruiz Díaz, Malika Ouchetachn, María del Carmen Herrera Andrade, Mari Carmen Jiménez Alcaide, Mariya Laleva Duhteva, Matildita Cruz, Octavina Álvarez, Severina Stefanova Ivanova, Sonia Elvira Segura Figueroa, Vanya Kirova Yordanova. Dins del projecte «En una casa. Genealogía del trabajo del hogar y los cuidados», a l'IVAM.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- GÓMEZ RUIZ, Consuelo (1976): *Trabajadoras del servicio domestico*, Madrid, Ediciones HOAC.
- CASTELLÓ SANTAMARÍA, Laia (2009): «La mercantilización y mundialización del trabajo reproductivo. El caso español», *Revista de Economía Crítica*, 7, pp. 74-94.
- DE DIOS FERNÁNDEZ, Eider (2018): *Sirvienta, empleada, trabajadora de hogar. Género, clase e identidad en el franquismo y la transición a través del servicio doméstico (1939-1995)*, Màlaga, UMA Editorial, Universidad de Málaga.
- ESTEBAN, Mari Luz (2017): «Los cuidados, un concepto central en la teoría feminista: aportaciones, riesgos y diálogos con la antropología», *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia*, 22(2), ICA, Barcelona, pp. 33-48 [ISSN: 169-8298].
- EZQUERRA, Sandra i Elba MANSILLA (2018): *Economia de les cures i política municipal: cap a una democratització de la cura la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- FEDERICI, Silvia (2013): *Revolución en punto cero. Trabajo doméstico, reproducción y luchas feministas*, Madrid, Traficantes de Sueños.
- FRAZER, Nancy (2020): *Los talleres ocultos del capital*, Madrid, Traficantes de Sueños.
- HERRERO GARCÉS, Alba (2022): *En una casa. Genealogía del trabajo del hogar y los cuidados*, València, Institut Valencià d'Art Modern.
- PÉREZ OROZCO, Amaia (2006): *Subversión feminista de la economía. Aportes para un debate sobre el conflicto capital-vida*, Madrid, Traficantes de Sueños.
- RODRÍGUEZ LÓPEZ, Emmanuel (2022): *Efecto clase media*, Madrid, Traficantes de Sueños.
- SOTO CALDERÓN, Andrea (2022): «Los cuidados y su política: una genealogía por la imagen», en *En una casa. Genealogía del trabajo del hogar y los cuidados*, Vaència, Institut Valencià d'Art Modern.
- TUR, Bruno (2009): «Estereotipos y representaciones sobre la inmigración española en Francia», en *Un siglo de inmigración española en Francia*, Pontevedra, Grupo de Comunicación Galicia en el Mundo, SL.